

KARAÇAY-MALKAR KÜLTÜRÜNDE AVCILIK VE AV TANRISI APSATI

Dr. Ufuk TAVKUL

Kırım Dergisi, 9 (34), 2001, 36-41.ss.

Giriş:

AVCILIĞIN SOSYO-KÜLTÜREL YAPI ÜZERİNDEKİ ROLÜ

İnsanoğlunun ilkel topluluk düzeyinden gelişmiş toplum seviyesine ulaşma sürecinin binlerce yıllık geçmişinde, avcılık ekonomik olduğu kadar sosyal ve kültürel açılardan da insanların hayatında önemli bir rol oynamıştır. Üretici olmayan bir ekonomiye sahip ilkel insan topluluklarının beslenme ihtiyaçlarını tabiatın sağladıkları, beslenme alanında herhangi bir işbölümüne sahip olmadıkları “toplayıcılık” döneminin ardından, insanoğlunun basit âlet ve silahlar yapmayı başararak birlikte insanlık tarihinde “avcılık” dönemi başlamıştır. İkel insan topluluklarında erkeklerin, sahip oldukları kadın ve çocukları savunma içgüdüleriyle geliştirdikleri savunma silahları, insanların toplayıcılıktan avcılığa geçişlerinde bir vasıta olmuş ve ilkel toplulukta ortaya çıkan basit işbölümü neticesinde kadınlar toplayıcılıkta kalırlarken, erkekler avcılık konusunda uzmanlaşmaya başlamışlardır.

İkel insan topluluklarında erkeklerin avcılığa geçerken kadınların toplayıcılıkta kalmaları biyolojik farklılaşma temeline dayanan ilk ekonomik işbölümünü de yaratmıştır (*Şenel 1985: 52*). Avcılık bir yandan kadınlarla erkekler arasında bir ekonomik işbölümü meydana getirirken, diğer yandan, çalışma alanında erkekler arasında işbirliğini, toplumsal ilişkiler alanında ise kadın-erkek birliğini pekiştirmiştir. Ortak çalışmayı gerektiren avdan “ortak paylaşma” ilkesine göre yararlanılmıştır. Paylaşmaya yalnızca ava katılan erkekler değil, geride kalan kadınlar, çocuklar ve yaşlılar da dahil olmuşlardır (*Şenel 1985: 54*).

Düşünce yapısı gelişmeye başlayan ilkel insanlar, yaşadıkları mağaraların duvarlarına çizdikleri av hayvanlarının resimleriyle ava çıkanları fizyolojik ve psikolojik açılardan ava hazırlamışlar, düzenledikleri törenlerle av hayvanlarını büyülediklerini sanarak avcılığı daha kolay ve tehlikesiz bir hale getirdiklerini düşünmüş olmalıdırlar. Bu arada, bir takım tabiat üstü güçlerin ve tanrıların av hayvanlarını kontrol ettikleri, bu tanrılara karşı hoş görünmenin avcılığı kolaylaştıracağı düşüncesi de yavaş yavaş gelişmiştir. Bunun neticesinde yeryüzündeki çeşitli insan topluluklarında av ve avcılıkla ilgili çok çeşitli inançlar ve gelenekler ortaya çıkmıştır.

TÜRKLERDE AVCILIKLA İLGİLİ GELENEKLER

Eski Türk göçebe-bozkır yaşantısının en güçlü geleneklerinden ve hayat tarzından biri olan avcılık Türk boylarının ekonomik hayatında düzenleyici bir rol oynarken, aynı zamanda da toplum hayatı üzerindeki güçlü tesiriyle, ayrıca bir dinî kültün ve inancın da doğmasını sağlamıştır. Çeşitli inanç, itikat ve geleneklerle kült haline getirilen avcılık, Türk toplum hayatı üzerinde de önemli etkilerde bulunmuştur. Çeşitli Türk boylarının kültürlerinde ve toplumsal hayatlarında avcılığın derin izleri görülmektedir. Mesela, güney Sibiryaya-Altay bölgesinin başlıca jeolojik özelliğini teşkil eden tayga ve dağların sahibi olduğuna inanılan ruhlara karşı beslenen inançlar, bu bölgede yaşamakta olan Altay Türklerinin toplumsal hayatlarındaki en

önemli kültürel unsurlardan biridir. Çünkü Altay Türklerinin inancına göre avın verimliliği ve zenginliği tamamen bu ruhların himayesi altındadır. Buna göre her Altaylı tayga ve dağlarla içten bir manevî münasebet kurmuş, hayatını ve geçimini buna göre ayarlamıştır.

Avcılığı ve av hayvanlarını kendi gücü altında tutan ruhların varlığına inanan Altaylı ava çıkmadan önce çeşitli dinî ibadetler yapar ve avın verimli ve başarılı olması için gereken bütün örf kurallarına uyar. Bilhassa avı koruyacak olan ruha bağlılığını göstermeye çalışır (*Caferoğlu 1972: 169*). Altay Türkleri av hayvanlarına karşı büyük bir saygı duyarlar. Avın ancak temiz ve arınmış olarak yapılmasıyla verimli olacağına inanırlar. Ava çıkacakları gece karılarından ayrı yatarlar, hiç kimseyle de konuşmazlar. Av hayvanlarının insanların dilini anladıklarına inanan Altay Türkleri av hayvanları hakkında konuşurken onların anlayamayacağı gizli bir dil kullanmaya dikkat ederler. Mesela *silah* yerine *enişte* anlamına gelen “küzyö”, *kurşun* yerine *nişanlısı tarafından kıza sunulan armağan* anlamında “kalamçı” kelimelerini kullanırlar (*Caferoğlu 1972: 171*). Altay Türklerinin inanışlarında av sahası ile birlikte avlanan kuşlar, dağlar, hayvanlar hatta ağaç ve ormanlar bile, tıpkı avcılar gibi sahanın gerçek sahibi bulunan ruhların himayesi altındadırlar. Avcılar bunların izni olmadan hiçbir şey yapamazlar.

Altay bölgesinde yaşayan Şor Türkleri de orman ruhlarına çok önem verirler. Şor avcılarının inanışlarına göre bu ruhlar avcının temiz ve doğru sözlü bulunmasını isterler. Avcı ava çıkacağı gün cinsel ilişkide bulunmamalıdır. Avcıların evde kalan aile üyeleri de temizliğe riayet etmelidir. Avcılar dönünceye kadar obada oyun, şakalaşma, eğlence yasaktır, çünkü orman ruhları böyle şeylerden hoşlanmazlar. Orman ruhlarına her avcı kurban sunabilir (*İnan 1986: 63*). Şor avcıları *Sangır* dedikleri putu kutsal sayarlar. Bu put insan şeklindedir. Bunun üzerine av hayvanlarının derilerinden parçalar asılır. Şorların inançlarına göre bu ruh süratli koşan bir dişi geyiğin üzerinde gezer. Kendisini memnun eden avcılara bol av verir. Darılırsa ormanları yakar, av hayvanlarını kaçıtır, avcılara uyuz hastalığı gönderir (*İnan 1986: 46*).

KARAÇAY-MALKAR KÜLTÜRÜNDE AVCILIK

Avcılığın Karaçay-Malkar halkının sosyo-kültürel yapısındaki önemini incelemeden önce, ekonomik yapısındaki yeri hakkında birkaç söz söylemekte yarar vardır. 20. yüzyıl başlarına kadar Karaçay-Malkar halkının hayatında ve ekonomisinde avcılık önemli bir yere sahipti. Buna Kafkasya'nın en yüksek dağları ve vadileri arasında yer alan Karaçay-Malkar ülkesinin tabiat zenginliği ve coğrafî konumu imkân sağlıyordu.

Dağ keçisi ve geyik eti Dağlıların temel besiniydi. Bunların derisi ise giyim, çeşitli eşya ihtiyaçlarını karşılamada, komşu Kafkas halklarıyla alış-veriş yolunu açmada önemli rol oynamıştı (*Şamanlanı 1971: 153*).

1654 yılında Kafkasya'da bulunan İtalyan misyoner A. Lamberti Karaçaylıların avcılıkla geçindiklerini bildirmektedir. XVII. yüzyıl sonlarında Karaçay'da bulunan I.A. Gildenştedt Karaçaylıların kunduz ve tilki derisi sattıklarını yazmaktadır. Rus askerî görevlisi P.P. Zubkov da 1830'lu yıllarda Karaçaylıların Gürcistan ve İmeretya'ya kürk sattıklarını bildirmektedir. 1850 yılında yüzbaşı Zabudskiy Karaçaylı avcılarının deri ve kürk ticareti yaptıklarını yazmaktadır (*Şamanlanı 1971: 154*).

19. yüzyıl başlarında Kafkasya'da bulunan J. Klaproth da Karaçay'da vahşi hayvanların bol olduğunu, bu yüzden avcılığın yaygın olduğunu belirtmektedir. Klaproth Karaçaylı avcılarının

elde ettikleri kürk ve derileri Türklere ve Kabardey Çerkeslerine sattıklarını yazmaktadır (*Klaproth 1823: 290*).

W. Pröhle'nin XX. yüzyıl başlarında Karaçaylılardan ve Malkarlılardan derlediği metinlerde Karaçay-Malkar'da avcılığın yaygın bir biçimde yapıldığı anlaşılmaktadır. Karaçaylı avcılarının dağ keçisi, ayı, kurt, domuz, tilki, tavşan, vaşak, geyik, karaca, sülün, keklik avladıkları Pröhle'nin derlediği Karaçayca metinlerden anlaşılmaktadır (*Pröhle 1909: 260*). W. Pröhle'nin Çerek vadisinde Malkarlılar arasından derlediği Malkarca metinlerde de Malkarlı avcılarının dağ keçisi, ayı, kurt, tilki, sülün, keklik avladıkları yazılıdır (*Pröhle 1915: 125*).

Arthur Byhan da Karaçaylıların hepsinin iyi birer avcı olduklarını, ayı, kurt, tilki, vaşak, dağ keçisi avlayıp bunlardan ihraç ürünleri çıkardıklarını yazmaktadır (*Byhan 1936: 294*). 1880'li yıllardan itibaren yabancıların av hayvanlarının derisine ve boynuzlarına aşırı talepte bulunması yüzünden bunların değeri çok artmış, Karaçay'da avcılıkla uğraşanların sayısı çoğalmıştı. Bunun sonucunda av hayvanlarının sayısı azalmaya başladı. Hatta sadece Karaçay dağlarında yaşayan Kafkas bizonunun (*dombay*) nesli tükenmeye yüz tuttu (*Şamanları 1971: 166*).

Karaçay-Malkar halkının ekonomik yapısında böyle önemli bir yer tutan avcılığın, onların sosyal ve kültürel yapılarında son derece güçlü ve ayrıcalıklı bir konuma sahip olacağı açıktır. Avcılığın Karaçay-Malkar Türklerinin hayatında önemli bir yer tuttuğunu bazı kişi ve yer adlarında görmek mümkündür. Bugün Karaçay-Malkar topraklarının pek çok yerinde çeşitli av hayvanlarının adından gelen dağ, yayla ve göl isimlerine rastlanmaktadır. Bunlara örnek olarak şu birkaç ismi zikredebiliriz:

Dombay: Karaçay-Malkar Türkçesinde *dombay* ya da *dommay* Kafkas bizonuna verilen addır. Karaçay'ın Teberdi vadisinin Kafkas dağlarına dayandığı bölgenin adı bugün *Dombay* olarak adlandırılmaktadır. XX. yüzyıl başlarına kadar Kafkas bizonlarının çok bol olarak yaşadıkları Dombay bölgesinde bugün bu hayvanların nesli tükenmek üzeredir ve koruma altına alınmışlardır. Dombay bölgesinin en yüksek dağı olan 4050 metre yüksekliğindeki *Dombay Ölgem* dağının adı da bu Kafkas bizonlarından gelmektedir. Burada ayrıca ormanlar arasında bulunan geniş bir düzlük de "*Dombay Tala*" olarak adlandırılmıştır (*Tavkul 1993: 255*).

Buv: Karaçay-Malkar Türkçesinde *erkek geyik* anlamına gelen bu kelime Karaçay'ın Gonaçhir vadisinde bulunan "*Buv Ölgem*" dağlarının adında yaşamaktadır.

Cugutur: Karaçay-Malkar Türkçesinde "*dağ keçisi*" anlamına gelen bu kelime "*Cuguturlu Çat*", "*Cuguturlu Köl*", "*Cuguturlu Tala*" gibi çeşitli dağ, göl ve düzlüklerin adlarında bulunmaktadır.

Karaçay-Malkar bölgesini Gürcistan'ın Svanetya bölgesine bağlayan yüksek dağ geçidinin adı "*Tonguz Orun*" (Domuz yatağı) olarak adlandırılır. Aynı bölgede yer alan 4500 metrelik bir dağın adı da *Tonguz Orun Tav* olarak bilinmektedir.

Bu yer adlarından başka Karaçay'da *Pokun Sirt* (genç erkek geyik yamacı), *Mamuçar* (ayı yavrusu), *Borsuklu* (porsuklu) gibi yer adları da bulunmaktadır (*Tavkul 1993: 255*). Teberdi ırmağına açılan bir kanyon *Ayü-kulak* (ayı kanyonu) adını taşıırken, Dombay bölgesinde yer alan Belialakaya dağının batısındaki küçük bir düzlük *Ayü Tala* adıyla bilinir. Arhız bölgesinde de *Ayülü* (ayılı), *Gabulu* (dağ keçili), *Cumarıklı Töbe* (Sülünlü tepe) gibi yer adları vardır. Malkar

bölgesinde av hayvanlarının adlarını taşıyan yer isimlerine örnek olarak *Cuguturlu Tala* (dağ keçili düzlük), *Kiyikli kol* (Geyikli kanyon), *Kiyikalavçu çat* (Geyiğin yaladığı tepe), *Tonguzla kırılğan car* (Domuzların öldüğü uçurum) gibi toponimleri verebiliriz (*Tekeyev 1989: 51*).

Kişi adları açısından incelediğimizde, Karaçay-Malkar'da av ve avcılıkla ilgili erkek adlarının onların kültürlerinde yaygın olarak yer aldığını görmekteyiz. Karaçay-Malkar erkek adlarında *Dombayçı* (bizon avcısı), *Buvçar* (erkek geyik), *Tavay* (ayı avcısı), *Börüatar* (kurt avcısı), *Börükay* (küçük kurt), *Teke*, *Ayüçük* (küçük ayı), *Cumarık* (sülün), *Bödene* (bildircin), *Tavaslan* (dağ aslanı) gibi av ve avcılıkla ilgili isimlere rastlamak mümkündür (*Tavkul 1993: 255*).

Avcılıkla ilgili âdet ve inanışlar Karaçay-Malkar halkının folklorunda önemli bir yer tutar. Bunun izlerine Karaçay-Malkar halkının kültüründe rastlamak mümkündür. Halk arasında yaygın olan efsane ve rivayetlere göre Karaçay halkının cediti sayılan *Karça* adlı beyin *Cantuvgan* adında bir oğlu vardır. Cantuvgan bütün zamanını dağlarda avcılık yaparak geçirir, onun avlandığı dağlarda ve vadilerde başka kimse avlanmazmış. İnanışa göre, Cantuvgan aşırı derecede avlandığı için Av Tanrısı Apsatı'nın lanetine uğrar ve av sırasında Adılsuv vadisindeki dağlarda ölür. Bugün onun öldüğüne inanılan dağ "*Cantuvgan Tav*" adıyla bilinmektedir. Cantuvgan'ın halk arasında yaşayan destanı şöyledir:

Karaçay-Malkar Türkçesi:

*Bashan elde töre boldu maral bala maragan,
Cantuvgan a Tar Avuzda ayü bala koymagan.
Bashan tavda az bolgandı Apsatını malları,
Cantuvganı saklay edi Apsatını nalatı,
Cantuvgan a çamlandırğand Apsatını kızların.
Caş uvçula, maltamagız aksakalrı ızların.
Cantuvganga tiygen bolur Apsatını nalatı,
Kesi allına kelgen edi anı minüvçü atı.
Caş uvçula, maltamagız Apsatını ızların,
Kesigizni kargatmagız sarı çaçlı kızların,
Apsatı va bek saklaydı maralların, malların,
Uvçuladan bek aladı kiyikleni kanların.
Apsatı va kertiçidi sürüvüne, sözüne,
Aman uvçu terk tüşedi anı eki közüne.
Cantuvgan a umut etdi Adıl boynun saklarga,
Karça taşda ant etgened ak maralla mararga.
Ogursuzdan maral bala ayü ana cılathan,
Karça aythanga tıngılamagan Cantuvgan.*

*Apsati va boluvçu edi kiyikleni ökülü,
Kaya randa kalgan edi Cantuvganı ölüğü.*

Türkiye Türkçesi:

Bashan köyünde âdet oldu geyik yavrusu avlamak
Cantuvgan ise Tar Avuz'da ayı yavrusu bırakmayan.
Bashan dağında azaldı Apsati'nın hayvanları,
Cantuvgan'ı bekliyordu Apsati'nın laneti,
Cantuvgan ise kızdırdı Apsati'nın kızlarını.
Genç avcılar, çiğnemeyin aksakalın (Apsati'nın) izlerini.
Cantuvgan'ı çarpmıştır Apsati'nın laneti,
Kendi başına gelmişti onun bindiği atı.
Genç avcılar, çiğnemeyin aksakalın izlerini,
Kendinize beddua ettirmeyin sarı saçlı kızlarına,
Apsati koruyor geyiklerini, hayvanlarını,
Avcılardan alıyor geyiklerin intikamını.
Apsati sadıktır sürüsüne, sözüne,
Kötü avcı çabuk düşer onun iki gözüne.
Cantuvgan umut etti Adil ırmağı kıyısında beklemeyi,
Karça kayasında yemin etmişti beyaz geyikler avlamaya.
Merhametsizlikten geyik yavrusu, ayı annesi ağlatan,
Karça'nın söylediğini dinlemeyen Cantuvgan.
Apsati idi geyiklerin vekili,
Uçurum kenarında kalmıştı Cantuvgan'ın ölüsü.

“Apsati” Karaçay-Malkar eski inançlarına göre avcılarının ve av hayvanlarının tanrısıydı. Avcılıkla ilgili âdetlerde dağların, ormanların, vahşi hayvanların ve avcılarının tanrısı Apsati'nın özel bir yeri vardı. Önceleri eski halk inanışlarında beyaz bir dağ keçisi olarak tasvir edilen Apsati, sonraki yüzyıllarda Karaçay-Malkarlıların zihninde uzun beyaz sakallı, heybetli ve gösterişli bir yaşlı olarak tasvir edilmeye başlanmıştı. Avcılar Apsati'nın kızı olduğuna inandıkları Baydımata da Apsati kadar değer verirler ve tapınırlardı. Onun bedduasından korkarlardı. Apsati için kurbanlar kesip, dualar ederek avcılar onun cömertliğini kazanmayı umut ederlerdi. Malkar bölgesinin Yukarı Çegem köyünde Apsati'nın taşı denilen kutsal bir taşın yanında avcılar sonbaharda dağ keçisi avına çıkmadan önce kurbanlar kesip, Apsati'nın

şerefine şarkılar söyleyip, taşın etrafında dönerek dans ederlerdi. Avcılar av sırasında ne sevindiklerini belli eder, ne de ağızlarından kötü söz çıkardı. Av hayvanlarını parmakları ile göstermek Apsatı'ya saygısızlık sayılırdı. O yüzden avcılar av sırasında herhangi bir şey gösterecekleri zaman avuçlarını ileri uzatarak gösterirlerdi. Avcılar Apsatı'nın kısmetlerini kesmemesi için avın yemedikleri parçalarını ve kemiklerini toprağa gömerlerdi. Apsatı'nın vurulan av hayvanlarını tekrar dirilttiğine inandıkları için av hayvanının etlerini yedikten sonra kemiklerini kırmazlardı. Avcıların inançlarına göre Apsatı birçok kereler insan kılığına girip avcılar önüne çıkardı. O yüzden avcılar onun gönlünü kazanmak için önlerine çıkan yolculara avlarından pay dağıtırlardı. Avcılar Apsatı için şu şarkıyı söylerlerdi:

Karaçay-Malkar Türkçesi:

Maravçudan cazık can bolmaz

Temir boyunshası boynunda

Küygen gırcını koynunda

Apsatını bardı sansız sanavsuz malları

Köb malıngdan bizge ülüş saylathın

Koşubuzda may kazanla kaynathın

Berir küning savub algan süt kibik

Bermez küningde aylandırasa it kibik

Maravçunu kaya ranlada bolur ölümü

Kara camçısı bolur anı kebini

Türkiye Türkçesi:

Avcıdan daha zavallı kimse olmaz

Demir boyunduruğu boynunda

Yanmış ekmeği koynunda

Apsatı'nın vardır sayısız malları

Çok malından bize pay seçtir

Kampımızda yağ kazanları kaynattır

Vereceğin gün sağıp alınan süt gibi

Vermeyeceğin gün dolaştırıyorsun köpek gibi

Avcının kayalık uçurumlarda olur ölümü

Kara yamçısı olur onun kefeni

Karaçay-Malkarlıların av tanrısı Apsatı komşu Kafkas halklarının kültürlerinde de benzer ya da farklı isimlerle bulunmaktadır. Av tanrısı Apsatı'ya Osetler *Afsati*, Gürcü-Svanlar *Absasti*, Abhazlar *Ajvepşe* ya da *Azveypşa*, Adigeler *Mezıtha* ya da *Pşimezıtha* adını verirlerdi (*Dzidzoev 1992:49*).

Apsatı adı verilen av tanrısının kökeni henüz karanlıktır. Eski Uygur Türkçesi döneminde “av” anlamına gelen “ab” isim kökünün bulunması, Apsatı adının eski Türkçe'deki “av” anlamına gelen “ab” sözüyle bir ilişkisi olduğunu akla getirmektedir.

“*Afsati*” Osetler'de avcılığın ve hayvanların tanrısıydı. Osetler Afsatı'nın varlığına ve onun yüksek dağlarda oturduğuna inanırlardı. Afsatı'nın karyolası, koltukları ve iskemleleri fil dışından yapılmıştı. Yattığında ya da tahtında oturduğu zaman etrafında yedi bahadır ayakta dururdu. Osetler kendisini öven şarkılar söyleyen avcılara Afsatı'nın av hayvanları yolladığına inanırlardı (*Britayev 1939:72*).

Adige (Çerkes) kültüründe “*Mezıtha*” avcıların ve ormanların tanrısıydı. Adigeler onun altın tüyleri olan bir yaban domuzunun üzerinde gezdiğini hayal ederlerdi ve ona orman gölgeliklerinde ibadet ederlerdi. İbadete ayrılan kutsal ormana da “*Theseğ*” derlerdi. İbadet için seçilen ağacın dalları altına sığınan katiller bile bağışlanırdı.

Abhazların orman ve av tanrısı “*Azveypşa*” adının kaynağı Adigelerin orman tanrısı “*Mezıtha*”dır. Avcılara rastlayan Abhazlar onlara “*Azveypşa wıyçeyt*” (Av ve Orman tanrısı seni nimetlendirsin) diye selam verirlerdi. Abhaz avcıları *Azveypşa*'ya bağ bozumundan sonra başlayan ve yeni seneye kadar süren av mevsiminde, ava gitmeden önce bir teke ya da koç kurban ederler, onun da sürüsünden avcılara istediklerini vereceğine inanırlardı (*Byhan 1962:12*).

Karaçay-Malkarlı avcılar av tanrısı Apsatı'ya yalvarmanın dışında bir takım büyüler yapmaya ve davranışlarına dikkat etmeye gayret gösterirlerdi. Her zaman temiz elbiseler giyerler ve ava gitmeden önce karlılarıyla beraber olmazlardı. Kimseye rastlamamak için şafak sökmeden, karanlıkta yola çıkarlardı. Karısı ve çocukları da, avcı sanki önemsiz bir işe gidiyormuş gibi, onu uğurlamak için yataklarından kalkmazlardı. Ava giden avcının evinde karısı yatakları toplamaz, evi süpürmez, çamaşır yıkamaz, komşularının işine yardım etmezdi.

Her avcı daima aynı yerde kamp kurar, burada silahını hazırlar, Apsatı'dan dilek dilerdi. Avladıkları hayvanlarla kamp yerine dönen avcılar burada, avladıkları geyik ya da dağ keçisinin kalbinden, karaciğerinden ve akciğerinden şiş yaparlardı. Buna “adet tişlik” adı verilirdi. Avcıların “tamada” adı verilen liderleri “yer, su” tanrılarına övgüler dizerek etleri paylaştırır ve etleri pişirdikleri ağaç parçasını ikiye kırarak ateşe atardı.

Avcılar yemeklerini de belirli kurallara göre yerlerdi. Apsatı et ve yün kokusunu anlarsa kısımetlerinin kesileceğine inanıp avın yemedikleri parçalarını ve kemiklerini toprağa gömerlerdi. Geyik ya da dağ keçisi gövdesini yerde sürümeyi veya uçurumdan aşağı etmeyi iyi karşılamazlardı. Bu yüzden Karaçay-Malkarlı avcılar ne kadar yüksek ve sarp arazide avlanırlarsa avlansınlar vurdukları hayvanları sırtlarında taşıyarak kamp yerine getirirlerdi.

Geyik ve dağ keçisi etini yedikten sonra kemiklerini kırmazlardı. Çünkü Apsatı'nın onu tekrar dirilteceğine inanırlardı. Bu inanışın izlerini günümüzde kurban olarak kesilen hayvanların etlerinin parçalanmasında da görebiliriz. Karaçay-Malkarlılar bugün dahi kurban

olarak kesilen hayvanların etlerini parçalarken kemiklerini kırmamaya büyük özen gösterirler ve kemikleri eklem yerlerinden keserek ayırmaya dikkat ederler. Bu davranışta da Apsatı'nın bir gün bu hayvanları dirilteceği inancının izleri gizlidir.

Av hayvanlarının insanların konuşmalarını anladıklarına inanan Karaçay-Malkarlı avcılar yalnızca kendilerinin anlayacağı bir terminoloji geliştirmişlerdi. Çeşitli av hayvanlarına takma isimler vermişlerdi. Mesela:

ayı: “*ullutaban*” (büyüktopuklu), “*tabanın calavçu*” (topuğunu yalayan), “*muhar*” (obur)

dağ keçisi: “*togaybaş*” (halka başlı)

domuz: “*camçikulak*” (yamçı kulaklı), “*baştöben*” (başı aşağıda)

geyik: “*butaklı*” (dallı)

kirpi: “*iynele*” (iğneli), “*çıganaktük*” (diken tüylü)

kurt: “*canlı*”, “*örekulak*” (dikkulak), “*kızılköz*” (kızılgöz)

porsuk: “*çoçhakuyruk*” (domuzyavrusu kuyruklu), “*pık-pık*”

tavşan: *sokur* (kör)

tilki: “*hıylačı*” (kurnaz), “*tavukçu*” (tavuk avcısı), “*uzunkuyruk*”

vaşak: “*amantiş*” (kötü dişli), “*sarayak*” (sarı ayaklı), “*kiştik sokmak*” (kedi patikası)

Karaçay-Malkarlı avcılar tüfeğe “altınlı”, tüfek atmaya da “sızgıruv” (ıslık çalma) derlerdi.

Avcılar arasında “avcılık töresi” olarak adlandırabileceğimiz ve Karaçay-Malkar halkının sosyal yapısı içinde yüzlerce yıllık bir süreçle belirlenmiş kurallar geçerliydi. Avcılık sırasında bir grup avcı birleşir, içlerinden en tecrübeli olan avcı gruba liderlik (tamadalık) ederdi. Geleneklere göre ava ilk kurşunu lider (tamada) atardı. Vurulan av hayvanının gövdesini avcılar “teng ülüş” (eşit pay) esasına göre paylaşırlardı. Fakat avı vuran avcı bunun dışında avın derisini ve başını alırdı. Av grubuna bir misafir katılırsa ilk kurşunu atma hakkı ona verilirdi. Bir avcidan yaralı kurtulan geyiği ya da dağ keçisini bir başka avcı vurduğunda bile en büyük payı onu ilk yaralayana verirlerdi. Bir avcının vurup da bulamadığı bir avın ölüsünü bir başka avcı bulduğunda, geleneklere göre ona dokunmaz ve sahip çıkmazdı.

Karaçay-Malkar inanışlarında avcılara yardım eden ya da av hayvanlarını koruyan Av Tanrısı Apsatı'dan başka tanrılar da vardı.

“*Totur*” ya da “*Aştotur*” adı verilen tanrı da Karaçay-Malkar inanışlarına göre kurtların, avcılarının ve çobanların tanrısıydı. Çegem vadisinde Totur'un taşı ya da Aştotur'un taşı denilen yere gelen avcılar ava çıkmadan önce taşın üzerine kurşunlarından birini ve yol azıklarının bir parçasını bırakır ve şöyle dilek dilerlerdi:

Karaçay-Malkar Türkçesi:

Sen Apsatını sakçısısa

Kiyikleni tillerin bilese

Toklugubuznu, açlıgıbzını bilese

Gabululanı köbün ber

Apsatıga hapar ber

Tilegibizni kabul et

Türkiye Türkçesi:

Sen Apsatı'nın bekçisisin

Geyiklerin dillerini biliyorsun

Tokluğumuzu, açlığımızı biliyorsun

Dağ keçilerinin çoğunu ver

Apsatı'ya haber ver

Dileğimizi kabul et

Av dönüşünde avcılar bu taşın yanına gelir ve avladıkları hayvanların etlerinden bir parça bırakırlardı. Aştotur'un taşı halkın nazarında çok kutsaldı. O taşın yanından geçen atlılar attan inip o taşa saygı gösterirlerdi.

Karaçay-Malkarlılar "koç katımı" bayramlarında şu duayı söyleyerek Totur'un yeni doğacak kuzuları kurtlardan korumasını dilerlerdi:

Karaçay-Malkar Türkçesi:

Egiz-egiz tölü tuvsun

Segiz-segiz nasıb cavsun

Kozlamagan tişi kalmasın

Callı kaganak almasın

Malla tölü bersinle

Börüle keri ketsinle

Toturubuz saklasın

Teyri bizni coklasın

Türkiye Türkçesi:

İkiz-ikiz nesil doğsun

Sekiz-sekiz kısmet yağsın

Yavrulamayan dişi hayvan kalmasın

Kurt yeni doğmuş kuzu kapmasın

Hayvanlar nesil versin

Kurtlar geri gitsin
Toturumuz korusun
Teyri (Gök Tanrısı) bizi yoklasın

Kurt ağzı bağlama duasında da Karaçay-Malkarlılar Totur'dan yardım dilerlerdi. Gece ağıldaki koyunlara kurtların saldırmaması için, Karaçay-Malkarlılar önce ellerine bir balta alarak üç kere “*börü avzu baylayık*” (kurt ağzı bağlayalım) derler, sonra baltaya üç kere tükürüp, şu duayı okuduktan sonra baltayı bir ağaç kütüğüne saplarlardı:

Karaçay-Malkar Türkçesi:

Callısa, kanlısa
Avzung kuruşsun
Tişlerin birbirine kirişsin
Aştotur amin desin
Apsatı kabul etsin

Türkiye Türkçesi:

Kurtsun, düşmansın
Ağzın felç olsun
Dişlerin birbirine kenetlensin
Aştotur amin desin
Apsatı kabul etsin

(Hacıyeva 1988:193).

Avcıları ava uğurlarken söylenen bir duada Totur ile birlikte Bayrım adı verilen bir başka tanrıça adı dikkati çekmektedir:

Karaçay-Malkar Türkçesi:

Bayrım senden tileyme, sav cürütgün balamı
Totur, Totur kayalada aylanuvçu kalamı
Börü tişden, sülevsün tırnakdan bir sakla
Uvçu coluna igi közden bir kara

Türkiye Türkçesi:

Bayrım senden diliyorum, sağ yürüt yavrumu

Totur, Totur kayalarda dolaşan kalemi
Kurt dışından, vaşak tırnağından bir kuru
Avcı yoluna iyi gözle bir bak

Karaçay-Malkarlılar, çocukluktan çıkıp delikanlılığa adım atan bir genç ilk defa eline silah alarak ava çıkacağı zaman onu Totur ile birlikte Umay Biyçe adını verdikleri tanrıçaya emanet ederler ve şu dua ile ava gönderirlerdi:

Karaçay-Malkar Türkçesi:

*Umay Biyçe, Totur
Bashan ayagingi taydırmasınla
Athan ogungu cazdırmasınla
Uvçu colungda saklasınla
Bir atıb, eki öltürgün
Bir colga eki kiyik keltirgin
Kölsüz tengleringi köl etgin
Buvlanı terilerinden koş etgin
Tıbıringı Temirkazak culduzça begisin
Teyring bersin Apsatını malından, igisin, köbüstün*

Türkiye Türkçesi:

Umay Biyçe, Totur
Bastığın ayağını kaydırmasınlar
Attığın kurşunu şaşırtmasınlar
Avcı yolunda korusunlar
Bir atıp, iki kere öldür
Bir defada iki geyik getir
Cesaretsiz arkadaşlarına cesaret ver
Erkek geyik derilerinden kamp kur
Ocağını Demirkazık yıldızı gibi sağlamlaştırsın
Teyrin versin Apsatı'nın malından iyisini, çoğunu

Karaçay-Malkarlılar avcılık konusunda ustalıkları ile Kafkasya halkları arasında haklı bir şöhret kazanmışlardı. Bunu XIX. yüzyıl sonlarında Kafkasya'da araştırmalar yapan çeşitli Rus

bilimadamları da tuttıkları notlarda belirtmektedirler. Örneğin, 1870’li yıllarda Aleksey Atr şöyle yazmaktadır:

“Karaçaylılar Kafkas milletleri içinde en usta avcılardır ve dağlarda avcılıkta sayısız özellikleri vardır. Keskin gözleri, yılmayan karakterleri, sis ve dumanda bile dağlarda doğru yolu bulup ilerlemeleri...”(Şamanlanı 1971: 162).

Rus gezgin Y. Maksimov da şöyle yazıyor:

“Karaçaylı avcılarının bu yalçın kayalara tırmanmaları inanılmaz. Bunların dağ keçilerinden bir farkı yok...” (Şamanlanı 1971: 163).

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, Karaçay-Malkar toplumsal yapısında son derece önemli bir yere sahip olan av ve avcılıkla ilgili gelenekler ve inanışlar kökleri tarihin derinliklerine uzanan büyük bir kültürün izlerini taşımaktadırlar. Bu gelenekler ve eski inançların içinde Karaçay-Malkarlıların sağlam bir kabile yapısının, temiz insan ahlâkının, tokgözlülüğün, yiğitlik ve cesaretin izleri vardır

Kaynakça

- Britayev, S. (1939), *Osetinskiye skazki*.-Moskva.
- Byhan, Arthur (1936), *La civilisation Caucassienne*.-Paris.
- Byhan, Arthur (1962), “Kafkasyalıların medeniyeti”. Yeni Kafkas (İstanbul), VI (32), 11-14.
- Caferoğlu, Ahmet (1972), “Türklerde av kültürü ve müessesesi”. VII. Türk Tarih Kongresi. I. cilt.-Ankara, 25-29 Eylül 1970, 169-175.
- Dzidzoev, Valeri (1992), “Kuzey Kafkasya Halkları Arasındaki Tarihî İlişkilere Bir Bakış”. Kafkasya Gerçeği, (7), 47-50.
- Hacıyeva, T.M. (1988), *Malkarlıları Bla Karaçaylıları Halk Poeziya Çıgarmaçılıkları*.-Nalçik: Elbrus
- İnan, Abdülkadir (1986), *Tarihte ve bugün Şamanizm. Materyaller ve Araştırmalar*.-Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Klaproth, J. (1823), *Voyage au Caucasse et en Georgie*.-Paris.
- Pröhle, Wilhelm (1909), “Karatschajische studien”. Keleti Szemle. t. 10.
- Pröhle, Wilhelm (1915), “Balkarische studien”. Keleti Szemle. t. 16.
- Şamanlanı İbrahim (1971), “Karaçayda uvçuluk emda anı üsünden cürügen adetle”. Kanatla.-Çerkessk.
- Şenel, Alaeddin (1985), *İlkel topluluktan uygar topluma geçiş aşamasında ekonomik toplumsal düşünsel yapıların etkileşimi*.-Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Tavkul. Ufuk (1993), *Kafkasya Dağlarında hayat ve kültür. Karaçay-Malkar Türklerinde sosyo-ekonomik yapı ve değişme üzerine bir inceleme*.-İstanbul: Ötüken.
- Tekeyev, K.M. (1989), *Karaçayevtsı i Balkartsı. Traditsionnaya sistema jizneobespeçeniya*.-Moskva: Nauka.